

Meghasonlott nyugatosok

„Repül a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg” – Arany *Toldijának* ezt a szállóigévé lett sorát, talán túlságosan is patetikus szárnyalással, a Nyugat vállalkozásának szemléltetésére idézem. Arra utalok ezzel, hogy az olyan hosszú élettartamra számot tartó kollektív kezdeményezés jövőbeli sorsa, mint az 1908 januárjában meginduló folyóiraté, az alapítók számára is szükségképpen beláthatatlan maradt. Ki sejtette az alapítás évében, milyen katasztrófák várnak Európára és azon belül a magyarságra a folyóirat életidejének fél évszázada folyamán, hogy a tragikus fordulatok nyomán előállt szituációkban a kultúra milyen mozgásteret kap, s ezen belül milyen feladatokat talál majd a maga számára az a fórum, amely az irodalmi modernséget írta zászlajára? Ki sejtette, hogy az irodalom önmozgása milyen újabb belső útelágazások elé állítja, milyen váratlan konfliktusokba vonja be az irodalmi élet élcsapatának szereplőit? Ki láthatta előre, hogy a kollektívából ki fog dezertálni, ki fordul szembe az alapító generációval, ki csatlakozik hozzá, és ki milyen módon befolyásolja a közös vállalkozás arculatát? Amit mi az utókorban, a lezárt történet ismeretében Nyugatként lapozgatunk a könyvtár polcai előtt, bizonyosan nem esik egybe azzal, amit a hőskor főszereplői Nyugatként megálmodtak, elterveztek és számról számra tovább alakítottak.

Előadásomban azzal a szakadékkal foglalkozom, amely az eredeti program és a megvalósult eredmény között támadt. A tervek és megvalósulások ilyen diszkrepanciája a folyóirat története során nyilván számos alkalommal újratermelődött, aminthogy a folyóirat programjai is nem egy ízben változtak annak folytán, hogy a szereplők úgy igyekeztek eltüntetni a szándék és következmény közötti folytonossághiányt, hogy a terveket igazították hozzá a feltételekhez, amelyek között meg kellett valósítani őket. Felszólalásomban ez alapvető hasadások közül az elsőt, talán az elsődlegest vizsgálom meg. Azt a feszültséget veszem szemügyre, amely a modernség akarása és egyes alapítókat nyűgöző társadalmi-kulturális beágyazottság tehetetlenségi ereje között képződött.

Ha előáll az a helyzet, amelyben egy vállalkozásban résztvevő protagonisták azon veszik észre magukat, hogy az eredmény, amit elértek, eltér attól, aminek megvalósítására aspiráltak, vagy pedig ez a végállapot megfelel eredeti várapozícióiknak, csak időközben ők maguk nem tartják többé kívánatosnak az eredeti programot, akkor ezek a szétartó értékelések a közösség tagjai között óhatatlanul súrlódásokat, összeütközéseket idéznek elő. A címben használt „meghasonlás” terminus azonban nem a közösség tagjai közötti konfliktusokra utal. Meghasonlásokon egy-egy személy belső vívódásait, önmagában, önmagával folytatott viaskodásait, töprengéseit, tanakodásait értem. A meghasonlott nyugatosok azok voltak, akik elsősorban önmagukkal kerültek szembe. Aligha van olyan értelmiségi, akinek ne támadnának kétségei, aki ne tenne magának szemrehányásokat. Engem azonban itt kizárólag az a meghasonlás foglalkoztat, amelynek során egyes, a Nyugat belső munkatársi körébe tartozó szerzők azzal a minőséggel kerülnek viszályba, amit „nyugatosnak” szoktunk nevezni.

A nyugatosságukban meghasonlott szerzők közé nem vagy csak kisebb részben sorolom azokat, akik a Nyugattal indultak, a folyóirat szerzőgárdájához számították őket vagy ők magukat, de aztán sértődöttségből vagy akár elvi okokból a Nyugattól idegen szellemi-művészi tendenciákhoz csatlakoztak, szembefordultak eredeti közösségükkel. E típus legjellegzetesebb példáját Szabó Dezső nyújtja. Pozíciója volt annyira erős a folyóiratban, hogy a nyugatos szerzők belső köréhez számíthatjuk kezdettől fogva. Az esztétizáló modernség határait, amivel a folyóirat kezdeti irányvételét madártávlatból nézve jellemezhetjük, nagyon hamar, magában a Nyugatban feszegetni kezdte. Visszatekintve látható, hogy nehezen fért el a nemzedék többi tagjai által ekkor még tágasnak érzett keretek között. Ezt a feszültséget jótékonyan eltakarta a Nyugat vállaltan liberális, toleráns

szerkesztési gyakorlata. Az a gesztus ellenben, hogy vállalkozott a modernség Nyugat-ellenes változatát képviselő folyóirat, *A Tett Keresztelőre* című bevezetőjének megírására, már nehezen fér meg még a legliberálisabb nyugatos kereteken belül is, a saját korábbi otthona elleni nagyon barátságtalan tetteként értékelhető. Ezt a lépést újabbak követték, még ha nem is az avantgárd irányában, de folyamatosan távolodva attól a vonaltól, amelyet a Nyugat követett. Szabó Dezsőt nem kísérik tovább ezen az úton. Éppen kiválása és szembefordulása miatt nem sorolom őt a meghasonlott nyugatosok közé. Ugyanilyen eltávolodást és szembefordulást konstatálhatunk Lukács György és Balázs Béla esetében, persze nem Szabó Dezsővel azonos irányban. Egészen más személyes és elvi okokból Hatvany Lajos is elszakadt a csoporttól. Előadásom róluk sem szól.

Meghasonlott nyugatosnak azokat az írástudókat tekintem, akiknél kimutatható a nyugatos értékekben történt csalódás, a velük szemben felnövő kételyek, ellenérzések, de akik ennek ellenére megmaradnak a folyóirat hangadói között vagy legalább vonzáskörzetében. Nevezük meg közülük a fontosabbakat: Adyt, Babitsot, Móriczot, Kosztolányit, Juhász Gyulát. Ahhoz, hogy egyáltalán beszélhessünk meghasonlásról, feltételeznünk kell, hogy a megnevezett, az induló Nyugat élvonalába tartozó alkotók maguk teremtették meg, képviselték és vették védelmükbe a modernség konszenzusát, azt, amivel később fájdalmas feszültségbe kerülnek. A modernségnek ez a konszenzusa állandó mozgásban lévő, fejlődő, alakuló szellemiségű, képlékeny ízlésű és intellektusú fiatal elmék nézeteinek találkozásából, összhangzásából, részleges egymást fedéséből szerveződő viszonylag állandó közös nyelv volt. Közös nyelv, amelyet mindegyikük sajátos nyelvjárásban beszélt.

Mi volt ez a közös nyelv? A modernségre törekvő új generáció nyugtalanító programot hirdetett meg a XX. század elején. Az újat akarás nevében konfrontációt vállaltak a hagyományos értékrendekkel. Frontot nyitottak a nemzeti érzéssel, a magyarságtudattal szemben. A vallásos hitet és a valláserkölcst provokáló meggyőződések hangoztattak. A morál szabályainak áthágásával hivalkodtak, illetve felfüggesztették az erkölcsiség létjogosultságát a művészet területén. Tüntettek azzal, hogy túteszik magukat annak a társadalmi rétegnek, csoportnak a bevett életgyakorlatán, amelyből származnak. Készségesen ajtót nyitottak bizonyos, a társadalmi státus quo átrendezésére készülő történelmi erők előtt. Látványosan eltértek az irodalom konvencióitól a verselés, a nyelvhasználat, a kompozíció, a témaválasztás területén. Meghökkenítő módon feladták az önmérsékletet, arányosságot, s a végletesség felé lendülnek ki az érvényes normák keretei közül. Viselkedésükkel támadásnak tették ki magukat, de kitaszíttóságukat dacosan vállalták. Mindezt az esztétizáló modernség címszavával összefoglalt, Nyugat-Európában otthonos, elterjedt, polgárjogot nyert szellemre és ízlésre hivatkozva tették, amelynek hazai meggyökereztetésére vállalkoztak.

Csupa fájdalmas törési, szakítási gesztus. Konzervatív oldalról ez a felforgatás programjának tűnt. Egyes tételeiből, úgy érezték, az ízlésre, a kultúrára, az erkölcsre és a társadalmi berendezkedésre veszélyes következtetések vonhatók le. Megvalósítása – úgy látták – káosszal fenyeget. A program megvalósítói megbotránkozás, sértődés, megrökönyödés, gúny és támadások keresztútjába kerültek. Háborús hangulat alakult ki a kultúra területén. Itt-ott fel is lángolt a kultúrharc. A modernség konszenzusának megteremtői azonban felelősségteljes, magukra sokat tartó, tetteiket nyomós okokra visszavezető, kompetenciájukat, gyakorlatuk érvényességét megvédeni tudó írástudók voltak. Számos hadítottuk megnyugtatóan bizonyítja, hogy bírták érveikkel, harci szellemük nem lankadt, kiálltak igazuk mellett. De ha jobban szemügyre vesszük a nyilvánosság előtti fellépéseiket vagy a közszerepléseik mögött rejlő magánérdekűnek szándékolt megnyilvánulásait, felfedezhetünk árulkodó jeleket, amelyek arra figyelmeztetnek, hogy egyikük sem volt sebezhetetlen. Az egyik legismertebb tünet Ady Duk-duk afférja volt.

Azt, hogy a modernnek vezére a modernség vezető orgánusának, a Nyugatnak a megalapításával szinte egy időben az ellenfél fórumán hátba támadja az őt cégérül vállaló

Holnap antológia ügye mögé felsorakozott, őt követő, őt példaképének tekintő hívei seregét, mentegethetjük, vagy tekinthetjük jellemhibának, értelmezhetjük megingásként, adhatunk rá másféle, a gesztus iránt megértőbb magyarázatokat is. Nem áll módomban itt mérlegre tenni az eset interpretációinak igazát. Ha azonban megmaradunk annál, hogy Ady Endre egyedi megbicsaklásával állunk szemben, akkor rövidre zárjuk a kérdést, megfosztjuk magunkat az általánosítás lehetőségétől, attól, hogy a tünettől eljussunk a mélyebb okig, a botrány mögött rejtőző meghasonlásig.

Abban, hogy ezt a hibát elkerüljük, segítségünkre van Rába György kitűnő elemzése *Babits elfojtott „Duk-duk afférjára”*-ról. Babits, a nyilvánosság előtti szereplés kezdőpontján állván, ha akarta volna, sem okozhatott volna olyan feltűnést egy hasonló coriolanuszi gesztussal az irodalmi élet kis univerzumában, mint Ady. Nem volt olyan helyzetben. Bosszankodását a *Holnap* antológia megjelenése és fogadtatása miatt, ami Ady indulatát is kiváltotta, magába fojtotta. Magán-levelekben engedett neki szabadabb folyást, illetve verseiben csak többszörös áttételekkel juttatta kifejezésre, hogy üzenetét „csak rokona nyithassa”. A modernség konszenzusával szemben feltámadt ellenérzései, ahogyan ezt Rába György kimutatja, mindazonáltal nagy mértékben azonosíthatóak voltak azokkal az irritációkkal, amelyeket Ady megnyilatkozásaiban találunk. A modern szellemmel és ízléssel való szakítás szándéka ennek ellenére sem Adynál, sem Babitsnál nem merült föl komolyan. Ady és az induló Nyugattal részben egybeeső, részben attól eltérő holnapos tábor gyorsan fátylat borított a felszínre került konfliktusra, s az antológia új kötete élén ismét Ady-versek díszleptek. Babits pedig némi húzódozás után ugyancsak adott verseket e második kötet számára, és több olyan kijelentést tett, amelyek a váradi modernekkel való szolidaritását tanúsították. Majd csatlakozott a Nyugat köréhez. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy ezzel a feszültségek is hiánytalanul feloldódtak. Ellenkezőleg: mindkettejük gondolkodásába és alkotó műhelyébe véglegesen befészkelte magát egyfajta disszonancia, amely több vitatható döntésük forrása lett, de egyben utóbb nagyon termékenynek is bizonyult.

A törésvonalak a többi felsorolt jelentős nyugatos írástudó pályáján másutt húzódtak. A belső disszonanciát jelző kitörések máskor és más formákban mentek végbe náluk, mint Adynál és Babitsnál. Juhász Gyula neve kínálkozik a kiterjesztés első példajaként, mert ő, éppenséggel az Ady és Babits által túlságosan is felületesnek és feltűnést keltőnek ítélt „holnapos” modernség élharcosaként mutatkozott be, amikor fölvette a Duk-duk afférben Ady által odadobott kesztyűt, vagy amikor a *Holnap*-beli közlés révén szinte erőszakkal fölfedezte az irodalmi nyilvánosság számára a vonakodó, az antológia kétes dicsősége ellen berzenkedő Babitsot. Azonban korántsem volt problémamentes az ő modernsége sem. Nála, egyebek között a vallásos hit bizonyult gyenge pontnak. „Vagy papnak megyek, hogy édesanyám gondját örökre elvessem (hiszen annak való voltam), vagy egyelőre legalább: vidékre nevelőnek” – írta például 1907 decemberében, nem sokkal a *Holnap* szervezése előtt kelt levelében a nemrég még Nietzsche nyomdokaiban lázadó fiatalember. Sőt, még 1908 tavaszán is így nyilatkozott: „Mindig erős volt bennem az élet vallásos átérzése, és egész lelki életem a pogány életöröm és a krisztusi lemondás válságokkal teljes tusája volt”.

Móricz esetében egy kronológiai „anomália” figyelmeztet arra, hogy az ő egyenes vonalú fejlődését is igencsak megzavarták a tektonikus erők, amelyeket pályatársainál működni láttunk. Czine Mihály csak nagy nehézségek árán tudott megbirkózni azzal a rendellenességgel, hogy az 1909-ben megjelent *Hét krajcár* és az ugyanez évben a Nyugatban közölt *Sárarany*, tehát az író nagy nyugatos fordulata után olyan művek láttak napvilágot, mint a fordulat előtti szemléletet tükröző *Harmatos rózsa* vagy *A galamb papné*. Czine formulája, amely e furcsa sor megnyugtató elrendezését szolgálja, tulajdonképpen korrekt: „Ezek szerint Móricz Zsigmond regényíró munkássága kezdetben két vonalon indul: a *Harmatos rózsában*, *A galamb papnéban*, a *Kerek Ferkóban* és a *Nem élhetek muzsikaszó nélkülben* kissé Jókai-Mikszáth nyomán, a *Sáraranyban*, *Az Isten háta mögöttben*, a

*Jószerecsé*tben inkább Kemény, Tolnai s főként a naturalizmus eredményeit gyümölcsöztetve”. Csak arra nem kapunk választ, hogy miért történt így? Hogy lehet, hogy a modernnek táborába tartozó Móricz egyszerre csak néhány olyan munkát tett közzé, amelyek a népnemzeti iskola ízlésnormáihoz igazodtak vagy közeledtek? Kosztolányi kibontakozása egy adott pontig harmonikusabbnak látszik a többi említett társáénál. A háborúnak, a forradalmaknak, az ellenforradalomnak, az országvesztésnek kellett bekövetkeznie, hogy olyan produktumokkal lépjen színre, amelyek minden kortársnak meglepetést, sokakban megbotránkozást keltettek, s amelyek a hírhedt Pardon-rovatban csúcsosodtak ki.

Ezekről a tünetekről, amelyek sokkal számosabbak voltak és változatosabb formákat öltöttek, mint néhány kiragadott példám, az irodalmi közvélemény tudott, az irodalomtörténet-írás elemezte és mérlegelte őket, csupán összekapcsolásuk, egységben látásuk nem történt meg ez idáig. A felsorolt esetek közös elemét legáltalánosabb szinten úgy lehetne megfogalmazni, hogy a modernnek és a konzervatívok közötti konfrontáció bizonyos, a konzervatív oldalon megfogalmazott és képviselt elemeit a felsorolt alkotók egyszer csak felfedezték önmagukban. Juhász Gyula ráébredt, hogy a pogány életöröm extatikus kiélésének igénye mellett kirihatóan megmaradt benne a keresztényi alázat, még hozzá olyan erővel, hogy akár az életmódját is hajlandó hozzá igazítani. A sötétben látás és a tragikus emberábrázolás orgiái után Móricz egyszer csak átadta magát a problémátlanabb, jámborabb és derűsebb világlátás iránti nosztalgia érzésének, mintha ezzel meg-nem-történte lehetne tenni az előbbieket. A politeizmusával és pogányságával hivalkodó Babitsból szintén kitört az októberi ájtatosság. Váratlanul hatni kezdett rá a korlátoltsága miatt megvetett nemesi família szolidaritásérzése, megadta magát a hagyományok erejének. Ady olykor tréfára vette a dolgot, a feje körül repdeső urambátyámról beszélt, aki kezére csap füstös pipaszárával, vagy egy méhesről álmodott, ahová legszívesebben visszavonulna a világ zaja elől. Magyarországviseiben, a tékozló fiú megbánását idéző vallomásaiban, hazavágyásának hangot adó darabjaiban, öskeresésében, istenes verseiben, kurucos nekibúsulásaiban azonban valóságos, néha nyomasztó belső hatalmakként bukkantak fel azok az erők, amelyekkel más verseiben vitézül hadakozott. De Kosztolányi *Négy fal között* című kötetében is megtaláljuk a *Magyar versek* és a *Magyar szonettek* ciklusát, ahol a költő zokogva zengi magyarságát.

A meghaladni kívánt értékekkel szembeni kritika akár részleges visszavonása, a megszakadt kontaktus újraszövésének szándéka vagy épp csak ábrándja, a vitapartnerekben bírált gyengeségek és korlátoltságok netán csökevényes jelenlétének felfedezése önnön gondolkodásukban és magatartásukban elégséges volt ahhoz, hogy a frontvonalon küzdők elbizonytalanodjanak, hogy kísérletet tegyenek az általuk elfoglalt pozíció módosítására, intranzigens, radikális hírük tompítására. Ezek a megingások alkalmilag a modernség önkritikáját, a holnaposság vagy a nyugatosság kedvetlen, barátságtalan, szélső esetben ellenséges megítélését is előidézhatték náluk. Nagyon jellemző például, amit Babits írt a *Holnap* megjelenése nyomán kitört kritikai csetepatékról: „Engem az eset rendkívül megrendített: a lelki alapjaimban rázkódtatott meg... megmértem, és éppen az ellenkezőjének találtattam, mint akinek hittem magamat... Fegyvertársaimmal sem mindenben értettem egyet, és sok lelki küzdelmet vívtam ebben az időben”. Ez a „gyengeség” nem jelent kevesebbet, mint hogy a fajsúlyos modernnek a modernség elsődleges, utópisztikus, kiáltványszerű konszenzusán: a mértéken, a módozatokon, a részleteken, amelyekben az ördög rejtőzik elkezdenek önkritikus módon töprengeni.

Ebben a helyzetben nőtt föl az ingerültség a nyugatos tábornak a modernség konszenzusát valló, kismemesi vagy „lateiner értelmiségi” származású hangadóiban azokkal a szövetségeseikkel szemben, akikkel együtt hajtották végre az irodalom mélyreható reformját: az asszimiláló, emancipáló zsidóságból származó modern írástudókkal szemben. Nyilvánvalóan legenda vagy legalább is erős túlzás, hogy a zsidó származású magyar írók fiatalabb generációja számára a modernség elveinek elfogadása, a családi tradícióktól történő

elrugaszkodása semmiféle nehézséget nem okozott, hogy őket egyáltalán nem nyűgözte a társadalmi-kulturális beágyazottság tehetetlenségi ereje. Kicsit ilyen képet fest a Rosingerekről Babits *Halálfiái* című regénye. Elég, ha Németh Andornak Somlyó Zoltánt idéző szavaira utalok: „»Atyám folyton arra serkentett majd minden levelében, hogy lőjem agyon magamat, mert az íróssággal, kóborlással s azzal, hogy a nevemet kinyomatom, kompromittálom a családot. Ettől fogva borzalmas nyomorokon mentem át«, írta »az átkozott költő« magáról 1911-ben”. Mégis, a nyugatosságnak ugyanazt a programját megvalósítva a modernség kétféle szociokulturális indíttatású csoportja között maradtak idegenségek, feszültségek, amelyeket Konzervatív oldalról igyekeztek tágítani. Adynál, például *Seregesen senkik jönnek* című versében vagy Babits *Tímár Virgil fia* című regényében kitapintható a feszültség. Kosztolányi említett *Pardon*-rovatbeli szerepléseinek egy részében ez az ingerültség került felszínre.

Ha azonban ez a tendencia erősödött volna föl az említett meghasonlott nyugatosok gondolkodásában, akkor valamennyien Szabó Dezső útját járták volna végig. Ennek az ellenkezője történt. Az inga az ellenkező irányban lengett ki. Beérve egy-két utalással: Ady megírta a *Korrobort*, a magyarság és a zsidóság egymásra utaltságáról. Babits csatlakozott az antimilitarista mozgalomhoz és *Fortissimoja* miatt a háborús cenzúrával gyűlt meg a baja. Móricz *A fáklyával* és a *Szegény emberekkel* folytatta művei sorát. A kilengések amplitúdója sohasem nőtt akkorára, hogy a meghasonlott nyugatosok egyik végleten felmondták volna a modernség konszenzusát, vagy a másik szélső ponton önemésztő töprengéseiktől megszabadultak volna. Létrejött egy dimenzió, amelyben a felsorolt szerzők tartósan berendezkedtek: a meghasonlás dimenziója. A progresszió felforgató attitűdjeinek helyét egyre inkább kiszorította náluk a megújulás melletti makacs eltökéltség tragikummal átítatott, elnehezített változata. Az ehhez képest problémátlan szubverzió elvének képviselőjét a Nyugattal szemben az avantgárd vállalta magára. Az irodalomértés, úgy érzem, nem követte eléggé az írókat és a műveket az ebben a tartományban bejárt útjukon.

Ady, Babits, Móricz, Juhász és Kosztolányi a modernség tapasztalatának birtokában, a magyar globusnál tágasabb horizonttal rendelkezvén felismerték, hogy a magyar történelem és kultúra talán ezer éves folytonossága a XX. század elején szükségképpen megszakad. A történelmi osztályok ideje lejárt. Az a réteg, amelyből ők maguk is származnak, anakronisztikussá válik. Ez a folyamat visszafordíthatatlan. Lépést kell tartani a modernizálódó Európával. Ugyanakkor azt is felismerték, hogy az új ország kiépítésének az ő szívükhöz is közel álló régi értékek egész világa áll útjában, amit a diadalmas új könyörtelenül eltakarít maga elől. Úgy érezték: az agonizáló, veszendőbe menő vagy éppen parádésan pusztuló világgal saját létalapjuk jelentős része porlik el lábuk alatt. Ady pályájának második fele teljes egészében, Babits és Móricz pályájának egy jelentős szakasza ennek a tragikus modernségnek, meghasonlott nyugatosságnak a jegyében zajlott le.

Előadásomban arra törekedtem, hogy a meghasonlásnak ehhez a különös, eleddig félig-meddig felfedezetlen dimenziójához hozzáférjek, és gondolati ösvényeket vágjak. Meggyőződésem, hogy – egyetlen példánál maradva – Móricz Zsigmond *Tündérműve* mindaddig megközelíthetetlen marad a megértő igyekezet számára, amíg nem ebben a kontextusban vesszük szemügyre. S ezt az említett szerzők számos más remekművéről is elmondhatnám.

Tverdota György